

A la recerca del flamenc català

L'historiador Manel Ponsa ha tret a la llum la rica cultura dels gitanos de Lleida, precursors del que als anys cinquanta es va anomenar la rumba catalana. El grup Garrotan edita ara un disc en què es recullen temes que es ballaven fa un segle, quan el flamenc català tenia els propis pals. El franquisme va marginalar doblement aquest patrimoni musical: per ser en català i per ser gitano.

A la Lleida d'abans de la Guerra Civil, la comunitat gitana tenia una presència cultural molt activa. A la cafeteria La Violeta es ballaven, diuen, els millors garrotins. També s'escoltava el sandó, una altra música pròpia d'aquests gitanos catalans. El franquisme convertiria en història aquesta tradició que es va anar fent fonedissa en la memòria col·lectiva dels lleidatans. En només mig segle, semblava que la Lleida carrinclona no hagués existit mai, malgrat noms com el d'Enric Pubill, *Lo Parrano*, o Joan Rodes, *el Marquès de Pota*. Els garrotins que havien arribat a interessar a Lorca, segons s'ha trobat documentat, es van convertir en fòssils musicals. Se'n tocaven, però havien perdut la puresa. S'havien convertit en rumbes a l'estil de les que Peret i el Pescaïlla havien fet internacionalment famoses. Però alguna cosa no lligava. Si la rumba neix als anys cinquanta a Barcelona..., com podia ser que els garrotins, que en teoria eren el mateix, es toquessin des d'almenys el segle XIX?

L'historiador Manuel Ponsa porta una dècada investigant aquest patrimoni. De fet, hi va arribar de manera casual. Es va presentar al concurs de TV3 *Èxit* el 1994 amb la "Rumba Gansa". "Jo era cantautor. No m'hagués pensat mai que em dedicaria a estudiar la música dels gitanos de Lleida", assegura. Però arran de compondre aquesta rumba es va posar en contacte amb el col·lectiu. Aviat es va adonar que els gitanos vells atresoraven un material inèdit. "No ens podem imaginar què va comportar el franquisme per a aquesta gent. Estaven doblement marginats: per cantar en català i per ser gitanos." Li va costar que aquesta gent gran li obrís el seu

cor i fes memòria. "És una situació realment insòlita: parlo en català amb els vells, i els seus néts, que paradoxalment ja han estat escolaritzats en aquesta llengua, s'han passat al castellà." Amb l'autoestima pel soterrani de l'ànima, les tradicions s'anaven mimetitzant amb les dels gitanos de manual, aquells que sí que agradaven al règim, els flamencs andalusos. La immigració va acabar menjant-se completament la cultura autòctona dels gitanos de Lleida, que, tot sigui dit, mai no va ser excloent amb els païos, com ho demostra el fet que en totes les festes i saraus que s'organitzaven es barrejessin els dos col·lectius dalt i baix de l'escenari.

Quan Ponsa es va guanyar la confiança dels gitanos gràcies a la complicitat d'Antònio Salazar, president de l'Associació Cultural Gitana de Lleida, els vells li van començar a parlar del que anomenaven "la rumba vella". Semblava que abans de la Guerra els garrotins es tocaven i ballaven de manera diferent. "En principi parlàvem d'una prerumba", reconeix. Es va anar aprofundint en el tema i el 1997 s'inicià la recuperació d'aquestes músiques autòctones de Lleida amb la creació del grup La Violeta, format per joves gitanos. Ni ells ni Ponsa no es podien imaginar la bona acollida que rebrien. "No sabíem com reaccionaria el públic de Lleida. Eren músiques que no s'escoltaven des de feia almenys seixanta anys i que els mateixos gitanos tenien oblidades. Els joves estaven més pendents de Camarón o Ketama que de les cançons catalanes dels seus padrins." En una memorable festa al Pla de l'Aigua, una plaça ubicada al cor del centre històric de la capital del Segrià,

"A la vera de Sant Joan" és el títol d'una exposició que es pot veure a la Biblioteca Pública de Lleida en què es reivindica el patrimoni musical gitano de Lleida a la vegada que es dona a conèixer el grup Garrotan.

païos i gitanos van aplaudir la iniciativa i, a poc a poc, els gitanos vells van recuperar l'orgull de raça. "Va ser increïble que vinguessin senyores molt grans a ensenyar-me com es ballava." L'oncle Àngel va ser un d'aquests padrins que es va decidir a fer memòria. Tot i que gairebé no té estudis i que no sabia res de normes ortogràfiques en català, va agafar una llibreta i va fer els deures. "Va apuntar totes les cançons que recordava." Un patrimoni de valor incalculable. No es tractava tan sols de recuperar les velles lletres que devien sonar al teatret de La Violeta, sinó les músiques i els balls. Un repertori amplíssim si es té en compte, per exemple, que en els casaments es cantava i ballava durant dies i que no es feia mai en castellà.

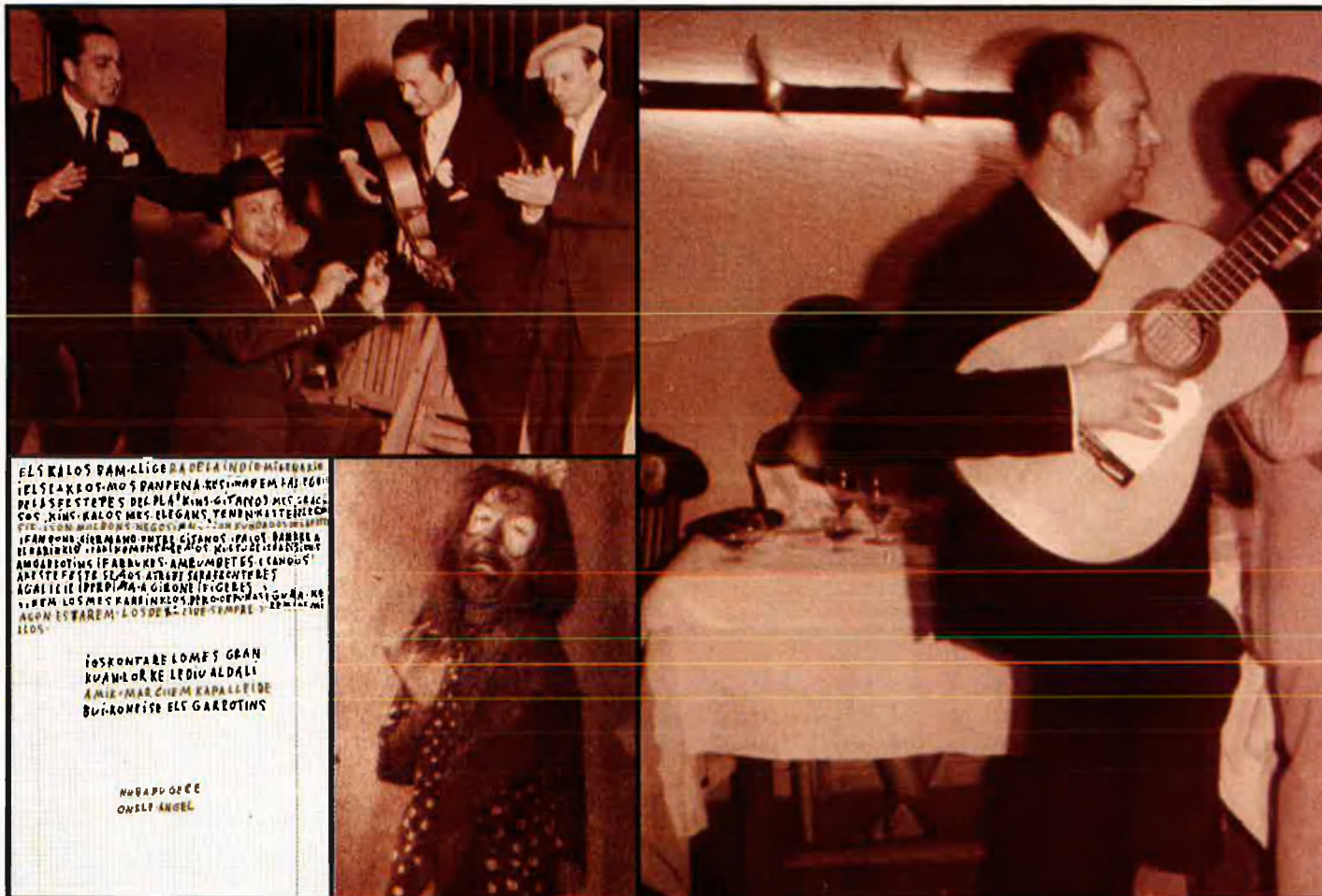
Ara el grup Garrotan ha agafat el relleu de La Violeta pel que fa a l'arqueologia musical. Acaben de treure disc: *Tots els colors de la llum*, i en el subtítol ja s'incorpora una pista dels progressos tan extraordinaris en les investigacions: *Rumbes i flamenc tradicional català*.

"Més d'un es deu haver quedat parat", admet Manel Ponsa. Això de flamenc català encara els fa posar la pell de gallina, als puristes. "L'any 2001 vaig participar en un congrés sobre flamenc que es va celebrar a Barcelona i el fet és que ningú no em va rebatre les tesis", encara que va notar que incomodaven més d'un. El flamenc no és patrimoni exclusiu del folklore del sud, segons aquests

**Manel Ponsa:
"Més d'un es deu haver quedat parat." Això de flamenc català encara fa posar la pell de gallina als puristes**

estudis. El garrotín vell, els tanguillos carrinclons sobre lletres de farruca catalana, la rondanya... són pals de flamenc. Flamenc tradicional català cantat en aquesta llengua. I no és una particularitat dels gitanos de Lleida. "Això ha sortit aquí perquè és on ho hem estudiat, però de segur que si a Barcelona deixen de dir que la rumba va néixer als anys cinquanta i es dediquen a escoltar els gitanos més vells, també els en sortiran coses."

De fet, ja s'ha trobat un repertori aragonès bessó del de Lleida tot i que cantat en castellà. A la Catalunya Nord també han aparegut vestigis d'aquest flamenc autòcton en què es barreja el català amb el romanó. "Ara seguim una pista a les Illes Balears i, per lògica, suposem que també en sortirà alguna cosa al País Valencià." Quan s'hagi aprofundit més en aquestes troballes, "els puristes hauran de donar el braç a tòrcer i reconèixer que hi ha un flamenc català silenciats pel franquisme". A Figueres també ha sortit molta cosa, però en aquest cas està estretament relacionat amb Lleida,

Dalt, a l'esquerra, carrinclons. Com es pot veure, les guitarres es van fer companyes inseparables tant de països com de gitanos en l'època d'or del garrotín. Al costat, el ball de la botellota, caracteritzat per un...

ja que una família gitana de Lleida va emigrar a la capital de l'Alt Empordà el 1917 i amb ells es va escampar el garrotín vell. A Dalí, el tenien fascinat aquests gitanos, fins al punt que en la cèlebre visita que Lorca va fer a l'Empordà a casa del seu amic de la Residencia de Estudiantes de Madrid, el pintor surrealista contracta els Doya, que eren originaris d'Alcarràs, al Segrià. Lorca, estudiós del flamenc, manifesta el seu interès per viatjar a Lleida i conèixer de prop el garrotín. No va poder ser. "I us contaré lo més gran:/ quan Lorca li diu al Dalí, 'Amic, marxem cap a Lleida,/ vull conèixer els garrotins.'" El poeta va ser assassinat, però els gitanos de Lleida no se'n van oblidar i li van dedicar aquest tema, un dels vuit recopilats per l'oncle Àngel.

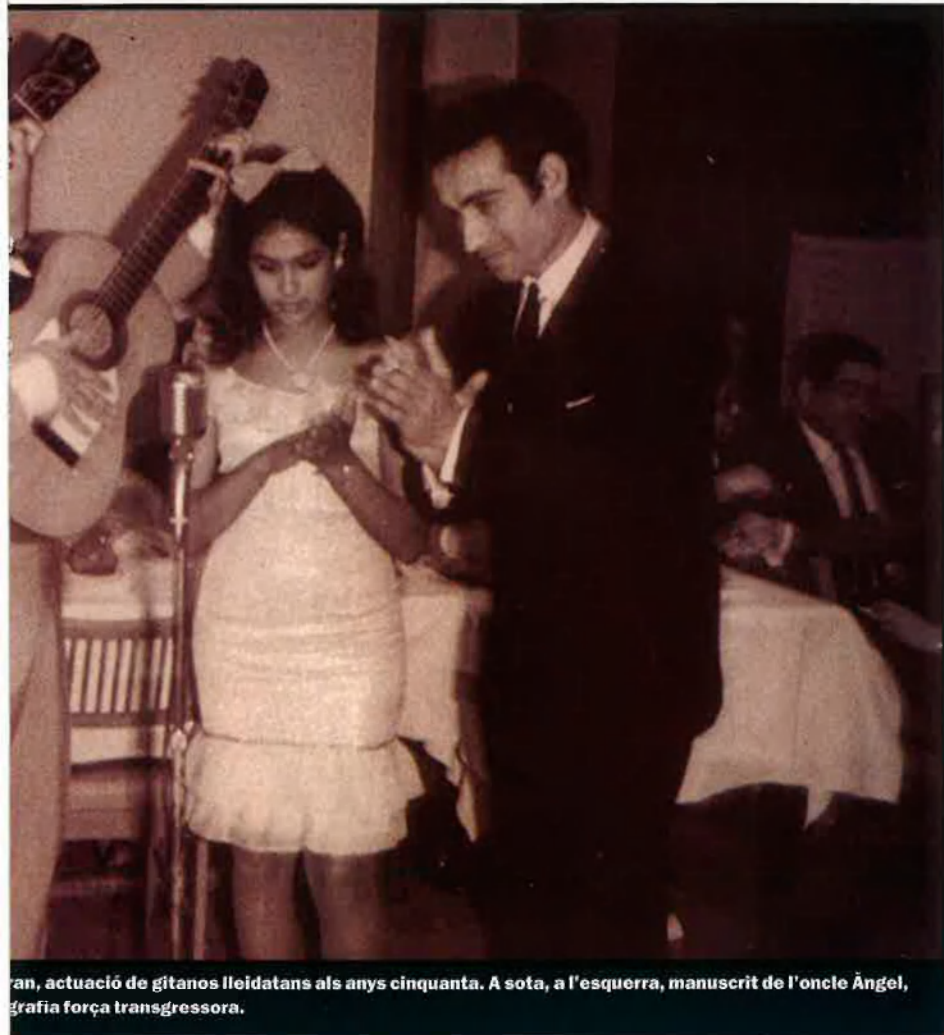
Ponsa creu que si no treballés des de la perifèria, hi ha prou material per obrir una via d'investigació a escala universitària. "Però som doblement perifèrics:

estem a Lleida i parlem de música de gitanos." Amb gran optimisme, pensa que si arriben ajuts institucionals la cosa pot tirar endavant i que, fins i tot, es podria obrir una tercera via. "La música catalana ha viscut dos grans moments. Primer van ser els cantautors i, després,

A Dalí el tenien fascinat aquests gitanos, fins el punt que quan Lorca visità l'Empordà, contractà els Doya, d'Alcarràs

els grups de rock. Potser ara és el torn dels gitanos, la seva rumba i el que no és rumba." El temps dirà.

De quin pal van els gitanos catalans? La rumba no va néixer a la Barcelona dels anys cinquanta. El ventilador, la cèlebre manera de tocar la guitarra de gent com Peret, va tenir un precedent que es remunta, com a mínim, fins al segle XIX, tal com s'ha trobat documentat a Lleida. Un altre pal flamenc és el garrotín vell. El que ha arribat als nostres dies és arrumbat i sembla una variant de la música barcelonina, però n'han aparegut d'altres amb lletra dels primers anys del segle XX que proven que és molt més antic. La Farruca seria un altre pal flamenc català. Els Garrotan la interpreten per tanguillos, perquè és una forma musical que s'utilitzava tradicionalment i no se n'ha trobat la música original. Està documentat, però, que fins als anys

setanta era el ritme més interètnic del repertori català. La rondenya n'és un altre, formava part del ritus de les bodes gitanes i el repertori devia ser amplíssim perquè eren festes que duraven dies i en què no es cantava res en castellà.

El ball de la botelleta és una altre patrimoni que s'ha rescatat de l'oblit. Segons els musicòlegs de l'Orfeó Lleidatà es tracta de l'aflamencament d'un ball de palau dels segles XVI i XVII que es va popularitzar arreu d'Europa abans que triomfés el vals. Les lletres conservades daten dels primers anys del segle passat. L'encarregat de recuperar-les ha estat Àngel Hernández Pubill, l'oncle Àngel, un dels patriarques gitanos més importants de la ciutat abans i després de la guerra. Vinculat a Joventut Republicana de Lleida, va estar a punt de ser afusellat després del 1936. Lleida, i els gitanos catalans per extensió, li deuen un homenatge per haver fet l'esforç de transcriu-

re tota la música tradicional que havia ballat de ben jovenet i que les noves generacions van condemnar a l'oblit.

"Al garrotín, al garrotan..." Els Garrotan adopten el nom del garrotín més popular de Lleida. Es van donar a

La rumba no va néixer a la Barcelona dels anys cinquanta, sinó que es remunta, com a mínim, al segle XIX

conèixer la passada revetlla de Sant Joan, per seguir amb els cànons carrinclons. "Al garrotín, al garrotan/ a la vera vera de Sant Joan", diu la cançó. I, precisament, "A la vera de Sant Joan" és el títol d'una exposició que es pot veure a la Biblioteca Pública de Lleida en què es reivindica aquest patrimoni gitano a la vegada que es dona a conèixer el grup. Els Garrotan són Paco Salazar (veu), Antoni Jiménez (veu, guitarra i cors), Tono Salazar (caixa de percussió, veu, cors i palmes), Joan A. Jiménez (guitarra) i Josep Ubal (veus, cors i palmes). Per edat i cultura, els agradaria fer una música flamenca de fusió, tal com s'estima ara. Però la tenacitat de Manel Ponsa i l'orgull dels gitanos més vells els ha fet entendre que si aconseguixen difondre el patrimoni tan desconegut de la seva gent poden arribar a fer-se un lloc en el món del flamenc. Un lloc important perquè seran els hereus d'una tradició que no se sabia ni que existia. "Si aguanten i podem professionalitzar el flamenc català, penso que podem fer grans coses."

El mite de la Lleida carrinclona.

Carrincló, en la llengua dels gitanos, vol dir boig. Però un boig simpàtic. Un dement seria un dinaló. Els carrinclons serien el que temps era temps es deia el *tonto* del poble, la persona a qui es permetien certes transgressions i a qui la gent s'adreçava també des de la broma i el bon humor. Fer el carrincló, doncs, seria una manera de tenir llicència per fer gresca. Sobre la Lleida carrinclona hi ha molt de mite. Personatges com Enric Pubill *Lo Parrano* fins i tot tenen un carrer dedicat.

És una Lleida que va viure la seva època daurada entre els anys cinquanta i setanta, quan *Lo Parrano* i el *Marquès de Pota* exportaven els seus garrotins a la platja de les primeres sueques. Aquest món es va anar perdent, però el garrotín va aguantar. El mateix Marquès de Pota, més jove que *Lo Parrano*, n'és un exemple, així com Carles Juste, *Lo Beethoven*, un altre seguidor d'Enric Pubill, el Mestre Tonet o Paquito Abolafio, per citar uns pocs exemples. *Lo Beethoven* no és gitano. Però és que en aquesta Lleida carrinclona el que compta és l'esperit, no la raça.

Anna Sàez